

Dolores Pla Brugat

ELS EXILIATS
CATALANS A MÈXIC
Un estudi
de la immigració republicana

editorial afers
Catarroja – Barcelona
2000

Taula

Com si fos un pròleg	13
Agraïments	17
Introducció	21
Una història personal	22
La historiografia de l'exili espanyol a Mèxic	25
Noves fonts i nous problemes	34
La historiografia de l'exili català a Mèxic	36
Les fonts documentals	39
Les entrevistes d'història oral	42
Dels Pirineus a Veracruz	49
Els refugiats i els seus motius	50
Les primeres passes a l'exili.....	55
Opcions de sortida	84
Durant la Segona Guerra Mundial	97
Mèxic i el seu suport a la República i els republicans	109
El Mèxic cardenista i la República espanyola	109
La colònia espanyola de Mèxic	118
Els catalans a Mèxic	126
La recepció de refugiats fins a mitjan 1940	131
La recepció dels refugiats després del 1940	147
Els refugiats	157
Els nombres	157
El perfil de l'exili	164
El procés de selecció	174
Els refugiats catalans	182

Les primeres passes a Mèxic	193
La trobada amb Mèxic	193
A províncies	211
Un exili provisional i organitzat (1939-1946)	237
Una comunitat organitzada	238
«México era una fiesta»	263
Una comunitat esperançada	281
Quan l'exili continua i dura	301
La integració econòmica i social	302
Catalans... ..	321
...refugiats i espanyols... ..	343
...i mexicans?	357
Ser refugiat	371
A manera de conclusió	377
Els entrevistats	383
Fonts i bibliografia	389

Proemi

La gènesi d'aquest estudi se situa lluny en el temps i en l'espai. Des del Centre d'Història Contemporània de Catalunya que dirigeix J. Benet, a mitjan anys vuitanta se'm va encarregar la tasca de recerca i rescat de tot el material documental possible de l'exili català de 1939. L'encàrrec va portar-me, entre altres llocs, a Mèxic. Per raons diverses, però sobretot per la generositat de força gent, molta documentació va poder ser recuperada. Hi havia des de material literari dels Jocs Florals a l'exili fins a papers i informes que afectaven els presidents Macià, Companys, Irla i Tarradellas o bé consellers i diputats del Parlament de Catalunya i altres personalitats rellevants dels àmbits culturals i socials de l'època republicana.

A Mèxic, la petja que hi han deixat els catalans és inesborrable. Aquesta va ser la raó per la qual va ser acceptat el projecte de fer un estudi exhaustiu sobre l'exili català que aquest país centreamericà va acollir. L'Orfeó Català de Mèxic i tota aquella bona gent que li donaven i li donen vida, van demanar a la Comissió Catalunya-Amèrica 1992 que la historiadora mexicanocatalana Dolores Pla rebés l'ajuda necessària per fer una rigorosa i aprofundida crònica de l'èxode català a Mèxic després de l'ensulsiada de 1939. El llibre que ara tenen a les mans n'és resultat. Esplèndid, com podran constatar.

Dol, alhora que encoratja l'enteresa dels protagonistes, observar el drama dels milers i milers d'homes i dones —ancians, adults, joves i infants— que van haver d'abandonar el seu país per fugir de la venjança i de les denúncies. En fi, de la fúria aterridora de la repressió franquista. I aquests expatriats van haver d'encarar el seu futur en una pàtria nova, a l'altra banda de l'Atlàntic. Mèxic fou una meravellosa terra d'acollida per a un exili que va durar molts anys. Massa.

Però els exiliats van arribar a Mèxic amb uns sentiments, amb una identitat i amb el record d'uns paisatges que conformaven la seva cultura d'origen i una visió pròpia del món. Moltes persones van anar a Mèxic i ja no van tornar mai més a la terra que les havia vist néixer. Van haver-hi de començar de nou, aportant al país d'acollida el millor d'elles mateixes. I tanmateix, la fidelitat a la terra d'origen i al sentiment català explica per què l'exili fou refugi i alhora una esperança durant els anys més amenaçadors del feixisme.

La derrota del totalitarisme nazifeixista a Europa va fer que aquells exiliats albirassin l'hora de tornar a casa. Però una vegada rere l'altra aquella expectativa tan anhelada va frustrar-se. El retorn massiu no va produir-se. La dictadura franquista va sostenir-se amb l'aquiescència dels països democràtics i també, per què no dir-ho, per les profundes divergències entre les forces antifranquistes, tant a l'exili com a l'interior. L'exili, doncs, va deixar de ser temporal i va esdevenir definitiu per a la gran majoria de la gent que s'havia refugiat sota el mantell protector de Lázaro Cárdenas, el president mexicà que havia ofert de seguida l'acolliment solidari als catalans exiliats.

Qualsevol projecte té al darrere noms concrets. He d'esmentar, doncs, l'entusiasme que van demostrar des d'un bon començament, oferint una ajuda inestimable per a la realització del treball, Manuel Gaya, Josep Vidal, Magda Úrsul (descansi en pau), Maria Lluïsa Gally Companys, Bartomeu Costa-Amic, Josep Ribera i tantes altres persones que hi han aportat testimonis, records, vivències, contactes i documents diversos. En definitiva, el seu testimoni —oral o escrit— permetrà que el seu sojorn a Mèxic i l'actuació que van menar-hi sigui coneguda per les generacions presents i futures. No puc deixar d'esmentar, també, Pere Pi-Sunyer i Albert Manent, el primer exiliat ell mateix i el segon un lúcid historiador de la cultura catalana a l'exili, els quals, a través de la Comissió Catalunya-Amèrica 1992, van fer mans i mànigues perquè la singladura dels catalans a Mèxic fos estudiada i coneguda.

Aquest llibre que ara publica l'editorial Afers és una baula més de la cadena de coneixements del nostre passat immediat que, tot sigui dit, cal anar investigant amb una certa celeritat. Dolores Pla Brugat, filla d'exiliats de segona hora, n'ha fet des de Mèxic, on ella viu i treballa, una important aportació.

Josep M. Solé i Sabaté
*Director del
Museu d'Història de Catalunya*

Com si fos un pròleg

Cal tenir una fèrria vocació i, a la vegada, l'estímul màgic del doctorat, que fa una petita pausa en l'obra escomesa, per realitzar punt per punt la tasca d'una obra com aquesta que ha emprès Maria Dolores Pla Brugat.

Altres persones —qui signa aquest pròleg, per no haver d'anar més lluny— han explorat els camins, els senders i àdhuc els viarans que poden menar a la descoberta d'unes dades indispensables a l'historiador. Quants érem, els qui ens va aglutinar el denominatiu de «refugiats»? Som una legió qui hem intentat —per a algun treball que havíem endegat o bé per simple curiositat— saber quants havíem iniciat el camí de l'exili, quants —per fugir de l'oprobri dels camps francesos— optaven —oh, paradoxa!— per enrolar-se als maquis i perdre's en la lluita comuna de França contra la Wehrmacht.

Una espessa cortina feta de la major diversitat d'interessos, formulats o no, barraven el pas a l'investigador. Ningú no pot dir del cert ni tan sols el nombre aproximat dels qui, al final de la guerra, en aquell gèlid principi de 1939, vam passar a França. Tres-cents, quatre-cents mil són xifres que han estat presents en la tètrica subhasta. Ens deturem per pròpia voluntat. Ningú no pot aventurar una xifra ajustada a la veritat.

Si és difícil comptar la gent que va passar a França des del primer trimestre de 1939, és pràcticament impossible el compte d'una quantitat subsidiària a aquesta.

Quantes persones va acollir el país més generós del planeta, Mèxic? Hauria estat un compte senzill si una sola oficina n'hagués exercit el control. Però, lluny d'això, cada partit, cada organització,

cada grup si fa no fa homogeni, duia el propi control. I, en la realitat com en la ficció, ni un comunista, un socialista, un militant d'Esquerra, un confederat o un anarquista no hauria acceptat de veure's menystingut al costat d'un grup ideològicament rival.

Això feia una realitat irrespirable. No podíem ni tan sols dur la comptabilitat dels qui —minoritàriament— havíem estat acollits per M. Sarrault i el seu Comitè Universitari, i instal·lats tots a la venerable caserna de bombers de la ciutat de Tolosa, Toulouse si volem ser fidels a una toponímia oficial.

Si no podíem saber quants érem a Tolosa, com podríem saber el nombre dels qui d'allí van sortir per anar a Mèxic?

Si, anys després, per necessitats bibliogràfiques, hem necessitat la xifra, la collita de resultats subjectius és terriblement alligonoradora. Un president de la Creu Roja ha dit, en un moment, que el nombre de cinc mil era l'ajustat als exiliats que s'havien acollit a França.

Però un alcalde del mateix poble de Catalunya Nord, Prats de Molló, dirà a uns informadors que el seu poble va acollir deu mil refugiats. El doble de la xifra dita per l'home fort —i notari!— del mateix poble.

L'acollida mexicana va ser tumultuosa. Els primers senyals paraven —sense límit— d'especialistes agrícoles. Tothom es va fer pagès! I Mèxic, candorós, va fer veure que s'ho creia. A les legions de gent que no sabia distingir entre un càvec i una arada, s'hi van afegir desenes i desenes d'intel·lectuals.

I Lázaro Cárdenas, un gegant que havia nascut mig segle abans de la data que li corresponia, va fer mans i mànigues per encabir-los tots. Amb plena llibertat individual. El respecte al dret aliè i el culte a la llibertat individual, són paraules senzilles que en la dimensió sobirana de Mèxic agafen tota una altra magnitud.

Han passat els anys implacables: trenta, quaranta, cinquanta, seixanta. I Mèxic sorgeix dempeus de tots els terrabastalls, com la seva capital sol aguantar els terratrèmols.

Mèxic ens ha ensenyat a fer seus els qui hem viscut. Singular bivalència la nostra, que pot romandre apaivagada però que rebrota impetuosa al menor disseny.

Dolores Pla Brugat és una jove universitària feta i bressada per aquesta pau entranyable de Mèxic. Com ella, hi ha centenars i centenars de nois i noies que han ofert a Mèxic allò millor dintre seu, a compte d'un pagament que mai no serà liquidat.

I Dolores Pla Brugat passeja arreu el segell de la UNAM, vell somni de Vasconcelos fet realitat: «Por mi raza hablará el espíritu.»

Al costat de «Dolores Pla, doctora en Història per la UNAM», sigui dit sense coacció, hi podria haver un *cum laude* ben merescut. I, encara, en «Por mi raza hablará el espíritu». Perquè la sentència vasconceliana ens afecta tots, ens defineix i ens agermana.

Avel·lí Artís-Gener